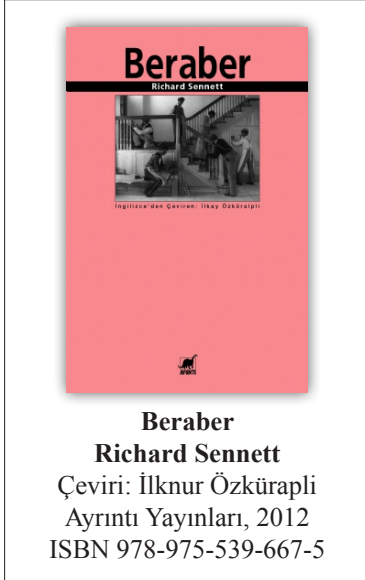

Diyaloji Diyalektiğe Karşı

Tolga Yıldız*

“Hangi konumlara yerleştirilmiş olurlarsa olsunlar, insanlar kendilerini hareket ederek ve yer değiştirerek, tıpkı bir çanta içine fırlatılmış bir araya gelip ve yerlerini değiştirmek için kendi yolunu bulan bir grup nesne gibi, çoğunlukla kasten düzenlenmiş olabileceklerinden çok daha iyi bir şekilde bir araya getirir ve düzenlerler.”

Montaigne, Tecrübe Üzerine

Bu başlıkla okumaya niyet ettiğiniz ya da bir yerde gözünüze çarpmış olan bu metin; MIT, London School of Economics ve New York üniversitelerinde sosyoloji profesörü olan ve 2006 yılında uluslararası entelektüel prestiji en yüksek ödüllerden Hegel ödülünü alan Richard Sennett’in son eseri “Beraber” hakkındadır. Yazar, bu eserinde insan etkileşimlerinin doğasını ayrıntılarıyla incelerken, ilk örneklerinden birinin Montaigne olduğunu düşündüğü “diyalogik parçalar mozaigi” üslubunu da (edebi bir pratiktir) yeniden kullanmayı deniyor, bence başarıyor da. Çünkü “herhangi bir konunun ya da uygulamanın her bir yönünü görmek için bu şeylere etraftan bakmanın değiştirdiği odak noktası, insanları sakinleştirir ve tepkilerinde daha objektif olmalarını” sağlar diyor yazar.

Yazarın bu tercihiyle oldukça karmaşık bir anlatı ağı yaratan ve fakat aynı zamanda okuyucuyu korkutmamayı da başaran bir kitap olan Beraber için yazılan bu değerlendirme yazısı da ele aldığı kitaba uygun bir üslupla kaleme alınmıştır: Tüm kitabı kapsama acelesi ve/veya böyle bir zorlama olmadan kitabın bir okurda bıraktığı etki sergilenmeye çalışılmıştır. Umarım metnim bu iddiaya hak vermenize vesile olur.

İnsanlık, birkaç milyon yıllık tarihi boyunca Dünya üzerinde -akıl almaz rastlantılar ışığında keşfedilegelen- çeşitli izler bırakmıştır. Bu izler, insanın son iki yüz bin yıldır aldığı formun (homo sapiens) birkaç bin yıl evvel sem-

* Doktora adayı. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Laleli/İstanbul.
oykucu@gmail.com

bolik bir işaret sistemini icat etmesiyle birlikte sistemli bir kayıt kültürü halini alarak kuşaktan kuşağa aktarılmaya başlanmıştır. Bu icat, yani yazı, insanlığın bir sonraki kuşağa aktardığı biyolojik olmayan bilgi dağarcığını, zekice bir hamleyle, sağlam bir zemine kavuşturmuştur. Yazılı tarih, önceki kuşaklardan günümüze kadar uzanan envai çeşit insanlık deneyiminin bilgi şifrelerini taşır. Bizler bu şifreleri akla uygun ya da o kadar da uygun olmayan birçok yoldan kullanarak hayatlarımıza uygulamaya, onları değiştirmeye ve yeniden kaydederek biriktirmeye devam ederiz.

19. yy'da ileri yaşlarını yaşamış olan ünlü Alman filozof Hegel, tüm bu çabanın kutsal bir amaca ulaşmak için bir yol kat etme görevi olduğunu düşünmüştü. Tanrı'dan kopan insan aklı, zaman içinde doğa ile çatışmalara girerek tekrar bir teklik olan Tanrı'ya ulaşma yolunda ilerlemekteydi. Hegel'den genç olan Marx, kendi ifadesiyle, ustası Hegel'in baş aşağı duran bu tinsel çatışma süreci fikrini ayakları üzerine oturtmaya kalkmıştı daha sonra. Yani Marx, Hegel'de idealist kalan diyalektiği bilimsel bir yöntemle dayandırarak fizik evrene uygulanabileceğini tüm felsefe camiasına açıkça ilan etmiş özgün bir materyalistti.

Marx, doğanın her zaman ve mekan boyutunda çelişkiler ve çatışmalarla dolu olduğunu tahayyül ediyordu. İnsan da bu doğanın bir parçası, hatta bilinçli bir fail olarak niyetleriyle bu doğaya (onu manipüle etmeye) yönelmiş olan kendine has bir madde organizasyonuydu. İnsan, diğer insanlarla da çatışmalar içinde olan ve tarihi boyunca her bir çatışma aşamasında karşısına çıkan çelişkileri aşmaya yönelmiş toplumsal bir canlı türüydü. İnsanlığın değişiminin asıl lokomotif de bu aşma (çözme) iradesini her koşulda göstermiş ve gösterecek olmasıydı. Ancak tıpkı Hegel gibi Marx da bu sürecin nihai bir hedefi olacağına inanıyordu. Modern çağın akıl yürütme yöntemini derinden etkilemiş bu iki filozofa göre Tanrısal, toplumsal ve/veya kozmik bir hedefe fırlatılmış birer ok gibi tarihte düz bir yolda yolculuk ediyorduk.

Her öncül, doğada bir çelişki yaratacak bir karşıt doğuruyordu (ya da bu karşıtlıkla birlikte kendisi de var oluyordu) ve bu zıtlıklar birbirlerini çekerek yeni bir öncül oluşturacak şekilde zaman içinde birleşiyordu, yani sentezleniyordu. Bu sentez sonra yeni bir çelişki daha yaratıyordu. İşte bu sonsuza kadar götürülebilecek zıtlıklar zincirinin zaman içindeki izlerini sürme sanatına diyalektik diyoruz. Aslında bu kavram, yüzyıllar önce Antik Yunan'da bir tartışma sanatının adı olarak icat edilmişti. İki zıt fikirdeki filozof karşı karşıya geldiklerinde, bu sanata vakıf olanı, bu zıtlığın aslında kendi aklındaki bir senteze giden haklı bir durum olduğuna karşı tarafı irrite etmeden ikna edebiliyordu. Zıt argümanlar, aynı bütünlüğün farklı görünülerinden başka bir şey değildi. İşte bu bütünlük fikrini kabul ettirmek isteyen tartışmacı, karşı tarafın fikrini çürütmüyor, aksine ona teknik olarak açıkça hak veriyordu. Ancak bir

koşulla: Her ikisi birden değişimi (dönüşümü) kabul edecekti, senteze doğru giden akıl yürütme yolunu tıkamayacaklardı. O zaman belirli bir sentez çatısı altındaki her şeyin -birbirlerine zıt olsalar da- haklılığı teslim edilebilirdi. Bir konuşmanın hedefi, taraflardan birinin amacına giden yolda, tartışma konusu hakkındaki her bilgiyi diyalektik yöntemle bu amaca doğru çekmek ve sonunda karşı tarafı bu amaca ikna etmektir.

Şimdi Marx'a geri dönelim. Diyalektikçi geleneğin zirvesine yerleşen bu az okunan ama çok refere edilen filozof, sonraki yüzyılın sosyal bilim paradigmasını derinden etkilemiştir. Örneğin benim araştırma alanımın kurucu teorisyenleri olan Vygotsky de Piaget de neredeyse tüm Avrupalı düşünürler gibi ondan ziyadesiyle beslenmişlerdir. Hatta gündelik hayatlarında karşılaştıkları toplumsal sorunlar karşısında aldıkları tavırlarda bile bu filozofun düşünce sisteminin politik ilkelerinin yansımaları kolaylıkla görülebilir. Örnekleri çoğaltmak gerekirse, 20. yy felsefesinin yanı sıra sanat, edebiyat, tarih, sosyoloji ve ekonomi politik teorilerinde de Marx'ın adı sıkça anılmıştır.

Onunla ve onun son temsilcisi olduğu yüzlerce yıllık diyalektik okuluyla mücadele eden takipçiler içinde öne çıkan modern düşünürlerden Adorno, diyalektiğin sentez merkezli yorumuna karşı çıkarak diyalektik teorinin asıl zenginliğinin tez ve antitez arasındaki negatif ilişkide olduğuna dikkat çekmiştir. Sentezler geçicidir. Asıl olan her koşulda ortaya çıkan çatışma ilişkisidir. Anlamamız gereken de çözüm değil bu çatışmadır. Adorno'ya göre diyalektiğin orijinal konusu tam da bu çelişkidir. Karşıtlık daimi, ancak karşıtlıklar değişkendir. Bu kadim paradigmanın 20. yy'da aldığı son hal şu motto ile özetlenebilir: Çelişkilerden zorunlu olarak arınamayız, çünkü tüm çelişkiler birbirlerine muhtaçtır, ama çelişkilerle barışıp bu dinamik gerçeklik ağının ilkelerini anlayabiliriz.

Bu motto, başka bir açıdan yapı bozumculuğa dairdir. Yapı bozumculuk, bir bakıma 20. yy'ın kendine has düşünme pratiğidir. 19. yy yapısalcılığına bir başkaldırıdır. Adorno'nun diyalektik yöneme verdiği ince ayarla birlikte, zaman boyutu görmezden gelinerek ortaya atılacak her türlü yapısal çıkarım diyalektik sürecin kesintili değişim ilkesi karşısında kaçınılmaz olarak yıpranacak ve en sonunda yıkılacaktır diyebiliriz. Yapısalcılık, yöneldiği fenomen ne olursa olsun, o fenomen üzerinde zamanla birlikte baskı oluşturan karşıtlıkları hesap dışına itmektedir. Bu karşıtlıklar, niceliksel olarak ne kadar ufaksa o kadar ihmal edilebilir gibi görünmektedir. Ancak fenomenleri zaman içinde yapısal olarak zorlayan asıl güç bu ufak görünen çelişkilerin niteliksel fark yaratabilir olan potansiyelleri, yani, başka deyişle, kelebek etkileridir. Çünkü her fenomen bu ufak çelişkilerle de tanımlanabilir. Örneğin nesnesiz (ya da nesneyi küçümseyerek) bir özne, öznesiz (ya da özneyi küçümseyerek) bir nesne tanımlamak, ilişkişel olmayan-tözel tanımlamalar yapmaya kalkmak olur, ki bu salt retorik

ve bilgi vermeyen totolojik bir akıl tutulmasından başka bir şey olmayacaktır.

Modern fiziğin kurucusu Einstein, klasik fiziğin ilkelerinden basitliği de gözden geçirip şöyle bir şerhle tekrar ifade etmişti: Gerektiği kadar sade, ama daha basit değil. Buraya kadar çizilen manzara, karmaşık bir doğa karşısında kuşaklar boyunca süren sancılı bir bakış açısı değişikliği çabasının Einstein'ın dilinden "sade" bir özetidir. Az önce sözü geçen nesne ile özne arasındaki ilişkinin göreceli doğasını ortaya koyan Einstein, ışığın hızından başka tüm evrenin sabit olmadığını şaşmaz bir hassasiyetle gözler önüne sermişti. Kaldı ki insan doğasının, yani toplumsallığının dogmaları olsun.

Toplumsal psikoloji üzerine gerçekleştirdiği özgün çalışmalarıyla tanınan şehir sosyoloğu Richard Sennett, 2012'de ABD'de ve aynı yıl Türkçede de yayınlanan son eseri Beraber'in girişinde "atalarımızdan çok daha fazla makineye sahip olsak da onları nasıl daha iyi kullanabileceğimize dair pek bir fikrimiz yok" tespiti ile bizi biz yapan toplumsal aklımızı yitirmenin eşiğinde olduğumuzu gündeme getiriyor. Bu yitirişin sebebi olarak da en az iki öznel zihin arasındaki etkileşimi dogmalaştıran bireyci modern toplum örgütlenmesini gösterip bunu tarihiyle birlikte tartışmaya açıyor. Bu entelektüel girişimin esin kaynağı olarak, 20. yy'daki yapısal ekonomi politik krizlerin hep merkezi olmuş ve 2008'de başlayıp gündelik hayatlarımız üzerindeki etkileri halen süren yeni küresel krizin de yatağı olan Wall Street Borsası'nda tekrar kristalize hale gelmiş küresel hizmet ve mal üretim ve tüketim örgütlenmesi krizini işaret ediyor. Son dönemde dünyanın dört bir yanında patlak veren toplumsal hareketlerle eş zamanlı olarak 2011 yılında bizzat işsiz kalmış Wall Street çalışanlarınca başlatılan, kısa sürede tüm ABD'ye yayılan ve şiddetle bastırılan "biz %99'uz," ya da namı diğer #OccupyWallStreet eylemlerinin bizlere verdiği mesajın altını kalın çizgilerle çiziyor: İşbirliği ahengimizi kaybettik, sisteme özgü suni akıl ile toplumsal organik akıl uyuşmuyor.

Yazar, karikatürize edersek, ortalama her bir buçuk sayfada biri denk gelir şekilde, bizleri bu toplumsal krize götüren tarihsel yolda çoğu zaman gözden kaçacak kadar yerel çapta ve biricik olan olayları tarihsel bir sıradan çok kavramsal bir organizasyon gözeterek vurucu bir anlatımla özetliyor (20. yy'daki yapısalçılık karşıtı tartışmaların başat isimlerinden Foucault gibi). Adını çok anmasa da, Marx'ın bir yüz yılı aşkın bir süre evvelki uyarısını tekrarlıyor aslında: Bu toplum örgütlenmesi insan doğasına aykırı. Sennett, birçok farklı akademik çalışma alanından (evrimden konservatuara) derlediği bilgiler ışığında bu "insan doğası" denen şeyin ilişkilene, merak ve deneyden ibaret olduğunu savunuyor. İnsan doğasının en ayırt edici fenomeni ise işbirliği.

İşbirliğinin, var olan literatür göz önüne alındığında, en fazla diyalektik bir süreç olarak tanımlandığını görüyoruz. Hatta, açıkça söylemek gerekirse,

çoğu zaman, daha çok doğrusal bir yapıymışçasına, herkesin belirli bir amaca ulaşmak adına yapması baştan planlanmış şeyi yapması ve sınır ihlalleri yapmaması gerektiğini akılcı, başı sonu belli bir kurallar silsilesi şeklinde ortaya koyan, ve işbirlikçilerin görev tanımlamalarını işbirliği yapan öznelere ayıran soyutlanmış bir sistem şeklinde ele alındığına tanık oluyoruz işbirliğinin. Tam da bu nedenle önceki kuşaklara göre çok daha fazla alet üretmemize rağmen bu aletler hakkında o kadar fikir üretmiyoruz. Çünkü önümüzde duran katı bir işbirliği şablonumuz var artık. Doğrusal olmayan ve kendiliğinden yönetimleri önceden tahmin edilemez olan ve yaratıcı çatışma yönetimi (çözme değil) becerisi gerektiren işbirliği süreçleri, hepimizin içinde evrimsel bir cevher olarak bulunsa da, daha ortaya çıkmadan boğuluyor böylece. Bugün, tarihimiz boyunca bambaşka (teknik olarak biricik hatta) perspektifleri olan insanlar olarak işbirliği süreçleri içinde “kafa kafaya verebilmemizi” ve -oyunun kurallarını daha fazla zevk almak adına oyun sürerken değiştiren çocuklarda şahit olduğumuz gibi- “konuyu dallanıp budaklandırarak çatışmaları aşmamızı” sağlamış olan doğal işbirliği becerilerimizi çepeçevre kuşatan öngörülmüş bir sonuç, tıpkı diyalektikteki sentez gibi, tüm olası ayrıntı zenginliğini önemsiz ve daha kötüsü görünmez kılıyor.

Yukarıda söz ettiğim gibi Sennett’in buna onlarca örneği var. Fakat bunların arasında bir örnek var ki oldukça güncel ve popüler: Google. Google, 2009 yılında Wave adında bir online program duyurdu. Bu program, herkesin kullanımına açılmadan evvel bir pilot grup ile sınanmak ve geliştirilmek istendi. Programın amaçları doğrultusunda seçilmiş bu pilot kullanıcı grubunda yazarımız da yer alıyordu. Wave’in amacı, bir yuvarlak masa toplantısını birçok kullanıcı ile zaman-mekan kısıtlamasından bağımsız ve online olarak taklit etmek, hatta böyle bir sohbeti geleneksel ve modern yöntemleri kullanarak kayıt altına alıp düzenleyen (yani yönetecek olan) bir yapay zeka yaratmaktı. Yani bir proje fikrinin ortaya atılmasından geliştirilip uygulanmasına kadar aklınıza gelebilecek tüm aşamalar, birbirini hiç tanımayan, farklı ülke ve zaman dilimlerinde yaşayan uzmanlar tarafından bu programın ara yüzü sayesinde, tıpkı ofislerde saatler süren yüz yüze toplantılar zincirlerinde olduğu gibi, başarılı şekilde sürdürülebilecekti.

Programı yaratan Google ekibinin lideri bu girişimi “eğer e-posta bugün icat edilseydi bu Wave olurdu” diye duyurmuştu. Kısacası, klasik anlamdaki doğrusal diyalog (soru-cevap; burada diyalektik kavramı hakkında metnin başındaki tartışmaları genel hatlarıyla hatırlamakta fayda var) kavramından çok daha fazlası olduğuna her gün onlarca kez bizzat deneyimleyerek emin olduğumuz, insanlara özgü iletişim (communication) biçimi olan sohbetin (conversation) işbirliğine dayalı karmaşıklığını İnternet ortamında da canlandırmaya yönelik iddialı bir deneydi bu. Fakat işler beklenildiği gibi gitmedi. Çünkü sıradan bir sohbette

bile birçok kez yaptığımız kırma, açma, kaynaştırma, karşılaştırma, onarma gibi becerilerimizi içdiş eden doğrusal bir sohbet algoritması kullanılıyordu. Başka bir ifadeyle bir sohbette sapma ve yeni keşiflere yol açan ima, dağılma, sessizlik, prova, kesme gibi beceriler öngörülmemiş, küçümsenmiş, sadece konuya dair argümanlar ön planda tutularak geri kalan tüm ayrıntı zenginliği yan pencerelerde eriyip yok olacak şekilde, velhasılı iletişim alanı sadece hedefe hizmet etmek üzere düzenlenmişti. Bu düzenleme “doğal” çok sesliliğimize aykırıydı. O yüzden yüz yüze geldiklerinde hızla rüşlerini ispatlayacak olan oldukça deneyimli ve yetenekli bir çalışma grubu böyle bir ortamda yaratıcı olamadı, dahası çalışmaktan zevk alamadı. Çünkü Sennett’e göre öngörülen işbirliği diyalektikti, ama diyalojik değildi. Program kullanıcılarına diyalojik bir ortam sağlayamadığı için, bir program mühendisliği mabedi olan Google, bir sene sonra mealen “bunu niçin yapamadığımızı belki hiçbir zaman anlayamayacağız” diyerek bu girişimi tekrar değerlendirmek üzere askıya almadan doğrudan sonlandırdığını duyurdu.

Peki bu “diyaloji” kavramı nedir? Sennett, bu kavramı Beraber’de hayli sık kullanıyor. Hatta çoğu kez diyalektikle karşılaştırıyor; diyalektikten pek hoşlanmazken bu kavramdan oldukça hoşlanıyor. Bu kavramın mucidi 20.yy’ın başında Rusya’da bir edebiyat teorisyeni olarak ortaya çıktı: Bakhtin. Diyaloji kelimesinin etimolojisi bizi diyaloga götürüyor, ama diyalektik anlamdaki diyaloga değil, çok boyutlu ve karmaşık bir kavram ağı üzerinde kayıp giden konuşmacıların çekinmeden okyanuslar aşma deneyimi olan bildiğimiz sohbet. Diyalojik bir konuşmada hedef ve bireysel tutumların baskısına maruz kalmaz, tersine serbestlik hissiyle her sıra alışta karşılıklılığı gözeterek tekrar düzenleyip bir biz olarak konuşuruz. Sadece sohbet de değil, örneğin ortak üretim, hatta tek başına çalışma deneyimlerimiz bile diyalojiktir. Farklılıkların bir aradalığından rahatsız olmadan, mutlak hedefler peşinde koşmadan, serbest akışla konunun ya da malzemenin topografya ayrıntılarını keşfedip “hataya ilginç bir buluş gibi davranarak” zevkle konuşur ya da çalışırız. Yüz binlerce yıl böyle yaptık çünkü. Arada bir mesafe olduğunun farkında olup birbirimizle empatiyle yaklaşmayı hiç elden bırakmadan, üzerinde hep beraber çalıştığımız malzemenin olası her farklı temsilini paylaşıp algılarımızın ve alışkanlıklarımızın ötesine geçmekte işbirliğinin faydalarını gördük.

Diyalojik deneyimlerimiz bizlere neşe de verdi. Kalabalığın karnaval havasını yaşadık. Sınır aşarken eğleniyorduk. Birbirimize dâhil oluyorduk. Görünen tek bir olgunun birden çok olasılığını merak ve deneyle birlikte kimi zaman keşif kimi zamansa icat ediyorduk. Hata yapmaktan çekinmiyorduk. İşte insan gruplarının Dünya üzerindeki büyümlü izleri, bu coşku patlamalarının izleridir; mezar, ateş, resim, taş alet, radyo ve internet. Bu metnin başında diyaloji kavramı hakkında yüz yılları içine alan kısa bir öyküleştirme yaptım;

bu öykü Antik Yunan filozofları, Hegel, Marx ve Adorno arasındaki diyalojidir aslında. Aynı kavram, ağızdan ağıza aktarılıp ufak ufak tatlanarak bugün bu metnin yazarı ve okuyucularının zihninde çığnenmeye devam etmektedir. Zamanı ve mekânı aşan bir işbirliği örneği. Çatışma hiç tükenmiyor, işbirliği devam ediyor çünkü.

